

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
Atatürk University Journal of Faculty of Letters
Sayı / Number 61, Aralık / December 2018, 45-58

CEMÂL HALVETÎ'NİN BİLİNMEYEN BİR MESNEVİSİ
ESRÂR-I GARÎBE

An Unknown Mesnevi of Cemâl Halvetî: *Esrâr-ı Garîbe*

(Makale Geliş Tarihi: 30. 10. 2018 / Kabul Tarihi: 02. 12. 2018)

Sevda ÖNAL KILIÇ*

Öz

XIII. yüzyıldan sonra Anadolu'da Türk diliyle kaleme alınan edebi eserler arasında dini, tasavvufi, ahlaki muhtevalı olanlar geniş bir birikim oluşturmaktadır. Özellikle XV. yüzyılda, müstakil olarak bu amaçla kaleme alınmış pek çok mesnevi bulunmaktadır. İstanbul'daki ilk Halvetî büyüklerinden biri olan Cemâl Halvetî (Çelebi Halife)'nin, *Cevâhirü'l-Kulûb*, *Beyân-ı Çengnâme*, *Risâle-i Teşrihiyye*, *Risâle-i Fakriyye* ve *Risâle-i Sûfiyye* isimli mesnevileri bu grupta değerlendirilebilecek eserlerdendir. Cemâl Halvetî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi veren biyografik kaynaklar ve söz konusu mesnevileri üzerine yapılan akademik çalışmalar, şairin bu eserleri haricinde de eserleri olabileceği yönünde görüş birliği içindedir.

Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, 37 Hk 145/1 arşiv numarasında kayıtlı mecmuada *Esrâr-ı Garîbe* ve *Ebrâr-ı Garîbe* isimli iki mesnevi bulunmaktadır. Bu mesnevilerden müellif hattı olduğunu düşündüğümüz ilk metnin hatime bölümünde şair, mahlasını Dervîş, Halvetî ve Cemâlî olarak belirttikten sonra eserinin adını *Esrâr-ı Garîbe* koyduğunu ve bu eserin tamamlanmasıyla *Ebrâr-ı Garîbe* isimli esere başlayacağını bildirmektedir. *Esrâr-ı Garîbe* H. 889/ M. 1484 tarihinde İstanbul'da kaleme alınmıştır. Müellif kaydı, telif tarihi, eserin telif edildiği şehir vd. referanslar elimizdeki eserin Cemâl Halvetî'ye ait olabileceğini düşündürmektedir. *Esrâr-ı Garîbe* mesnevisi, Cemâl Halvetî'nin akademik bir çalışmayla yayınlanan diğer mesnevileri ile üslup, dili ve vezni kullanma tekniği, konu ve anlatım yöntemleri itibarıyla benzer özellikler göstermektedir. Bütün bu bulgular, *Esrâr-ı Garîbe*

* Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Assist. Prof. Dr., Atatürk University, Faculty of Letters, Department of Turkish Language and Literature, sevdaonal@atauni.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4497-8409>

mesnevisinin Cemâl Halvetî'nin bilinmeyen bir mesnevisi olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Bu çalışmada, Cemâl Halvetî'nin hayatı ve eserleri hakkından bilgi verildikten sonra, varlığı ilk kez bu çalışmada ortaya konulan, etvâr-ı seba (nefsin makamları) konulu *Esrâr-ı Garîbe* mesnevisinin tanıtımı ve genel bir değerlendirmesi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Cemâl Halvetî, *Esrâr-ı Garîbe*, Mesnevi, Tasavvuf, Etvâr-ı Seba.

Abstract

Among the literary works written in the Turkish language in Anatolia after the 13th century, religious, mystical and moral contents constitute a vast accumulation. Especially in the 15th century, there are many mesnevis that are written separately for this purpose. One of the first Halvetian elders in Istanbul, Cemal Halveti's (Çelebi Halife) *Cevâhirü isiml-Kulûb*, *Beyân-ı Çengnâme*, *Risâle-i Teşrihiyye*, *Risâle-i Fakriyye* and *Risâle-i Sûfiyye* are the works of this group. Biographical sources giving information about the life and works of Cemal Halvetî and the academic studies on these mesnevis are in agreement that the poet may have works other than these works.

There are two mesnevis named *Esrâr-ı Garîbe* and *Ebrâr-ı Garîbe* in the magazine which is registered in Kastamonu Public Library, with 37 Hk 145/1 archive number. The first text which we think is the author line from these mesnevis is that the poet, in the epilogue section, puts his name as Dervîş, Halvetî and Cemâlî, and says that *Esrâr-ı Garîbe* puts the name of his work and he will start the work named *Ebrâr-ı Garîbe* upon completion of this work. *Esrâr-ı Garîbe* was written in Istanbul in 889 according to Mohammedan Calendar and 1484 AD.

The author's record, the history of copyright, the city where the work was published, and the references suggest that the work we had could belong to Cemal Halveti. *Esrâr-ı Garîbe* mesnevi, Cemal Halveti'nin published an academic work with other mesnevi style, language and technique of using the teller, and methods of narration show similar features. All these findings reveal that the *Esrâr-ı Garîbe* mesnevi is an unknown mesnevi of Cemal Halveti.

In this study, after giving information about the life and works of Cemal Halvetî, the presentation of *Esrâr-ı Garîbe* mesnevi on etvâr-ı seba (authority of the soul), which was revealed for the first time in this study, and a general evaluation will be made.

Keywords: Cemal Halvetî, *Esrâr-ı Garîbe*, Mesnevi, Mysticism, Etvâr-ı Seba

I- GİRİŞ

Genel hatlarıyla, İslam'ın zâhir ve bâtın hükümleri çerçevesinde yaşanan manevi ve deruni hayat tarzı, şeklinde tanımlanan tasavvuf (Öngören, 2011: s. 120), İslam dininin mistik-batını iç cephesiyle ilgilenen felsefi yapıdır. Bütün kültürlerdeki insanın manevi, ruhi, iç dünyasıyla ilgilenen mistisizm disiplininin, İslam kültüründeki adı tasavvuftur. "Tasavvufun gönül ve ahlak merkezli bir hayatın adı olduğu bilinmektedir. O geliştirdiği metotlarla insan eğitimini merkeze almış ve mesele edinmiştir. Bunun için önce insanın yeryüzündeki konumu, Allah'a göre durumu, hak ve sorumlulukları üzerinde durulmuş, daha sonra onun ruhî derinliklerine inilerek yönlendirilmiş, ruhî melekeleri geliştirilmiş ve güçlendirilmiştir (Kara, 2014: s. 23)."

Tasavvufî düşünce, hicri III. yüzyılda sistematik ekoller halinde görülmeye başlamış V.ve VI. yüzyıllarda bütün İslam dünyasına yayılmıştır. Tasavvuf felsefesi ve ekolleri İslam dini ve kültürünün yayılma sahalarından biri olan Anadolu'da ise X. yüzyıldan itibaren hem düşünce dünyası hem de edebiyat üzerinde etkili olmuştur.

"Ümmet çağındaki Türk edebiyatının en önemli ve bereketli ürünleri dini eserlerdir (Levend, 1972: s. 35)". Bu eserler içinde İslam dininin şer'i hükümlerini öğreten eserlerle birlikte tasavvufî cephesini yani mistik felsefi yönünü anlatan tasavvufî eserler de İslami dönem Türk edebiyatının yaygın ürünleri arasında yer almıştır. Klasik Türk edebiyatında tasavvufî arka plan, bir yandan lirik ve sanatkârane şiirin sembol, üslup ve anlatım unsurlarının ana malzemelerinden biri olurken, diğer yandan da Türk tasavvuf edebiyatının muhteva eksenini oluşturmuştur. Tasavvuf edebiyatı zengin muhtevası, fikirsel arka planı ve lirizmi için en uygun anlatı zeminini mesnevi nazım şekli içinde bulmuştur.

Türk edebiyatında, dini-tasavvufî-ahlaki-hikemi mesneviler, konu üzerinde çalışan uzmanlar tarafından bu tanımların iç içe geçmiş oldukları kabulünden yola çıkılarak genel bir tanımla dini-tasavvufî-ahlaki mesneviler başlığıyla değerlendirilmiştir¹. Agâh Sırrı Levend, "Ümmet çağındaki ahlaki dini esaslardan, hatta tasavvufî düşüncelerden ayırmak mümkün olmadığına göre, bir eser için dini, tasavvufî, ahlaki vasıflardan birini vermek kolay değildir. Dini bir eser aynı zamanda tasavvufî, dini ve tasavvufî bir eser de aynı zamanda ahlaki olabilir. Bunun içindir ki ancak kapsadığı esas fikre bakarak, bir esere dini, tasavvufî ya da ahlaki hükmünü verir ve o çerçeveye içine alabiliriz (Levend, 1963: s. 91)" düşüncesiyle tasnif ve tanımlama noktasında yaşadığımız problemi ve çözüm yolunu ortaya koymuştur. Bu noktada din ve ahlakın iç içe geçmiş yapısı, dini öğretilerin ahlaki insan oluşturma yönündeki hedefleri ve ahlakın temel unsurlarını dinden almış olması, öncelikle düşünülmesi ge-

¹ İsmail Ünver, "Mesnevi", Türk Dili Dergisi Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri), Ankara, 1986, s. 438; Amil Çelebioğlu, Türk Edebiyatında Mesnevi (XV. YY'a kadar), Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 172; Ahmet Kartal, Doğunun Uzun Hikayesi, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 303; Emine Yeniterzi, "Anadolu Türk Edebiyatında Ahlaki Mesneviler", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 5, Sayı 10, 2007, 433-468.

reken noktalarıdır. Aynı zamanda tasavvufî öğretinin temel amacının insanın manevî gelişimi yani varabileceği en mükemmel ahlak seviyesine varma hedefi ve bu öğretinin bilgi kaynaklarının İslam dininin ana kaynakları olduğu düşünüldüğünde din, tasavvuf ve ahlakın birbirinden bağımsız düşünülmeyecek ve ortak bir tanımla değerlendirilmesi gereken konular olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle din, ahlak ve tasavvufu konu edinen edebî türler tek bir başlıkla sınırlandırılmayacak zengin bir anlam dünyasına sahip görünmektedir.

Levend, “Dini Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri” isimli çalışmasında din, tasavvuf ve ahlak muhtevalı eserleri dini-tasavvufî türler başlığı altında ele almış ve uyarıcı eserler, tasavvufî klasik şiirler, ilahiler, nefesler, devriyeler ile tasavvufî ve felsefî hikâyeler (Levend, 1972: s. 36) şeklinde gruplandırmıştır. Ahmet Kartal, bu gruptaki mesnevileri dini, tasavvufî, ahlaki mesneviler olarak ayrı ayrı değerlendirdikten sonra tasavvuf ve prensiplerini anlatıp öğretme amacı güden mesneviler başlığı altında 14 mesneviden bahsetmiştir. “Âşık Paşa: *Garibnâme*; Âşık Paşa: *Fakrnâme*; Âşık Paşa: *Vasf-ı Hâl*; Hatiboğlu: *Bahrü'l-hakâyık*; Ârif: *Mürşidü'l-ubbâd*, Abdurrahim Karahisârî: *Vahdetnâme*; Gelibolulu Âlî: *Riyâzü's-sâlikin*; Şâh Velî: *Risâlet'l-bedriyye*; Bayezid-i Rumî: *Sırr-ı Cânân*; Aşkî Mustafa Efendi: *Vahdetnâme*; Oğlanlar Şeyhi İbrahim: *Müfid ü Muhtasar*; Nidâî: *Genc-i Esrâr-ı Mânî*; Şânî Mehmet Efendi: *Gülşen-i Efkâr*; Aziz Mahmud Hüdaî: *Necâtü'l-Garîk* (Kartal, 2014: s. 151)”.

Bu gruptaki mesnevilerin ortak özelliği tasavvufî bir zeminde İslam dininin temel hükümlerini ve ahlakî anlatarak insanı kendi hakikatine uyandırmak ve geniş halk kitlelerini eğitmek amacıyla kaleme alınmış olmalarıdır. Aynı zamanda manevî eğitim aşamasında kişilerin yaşayacağı hal değişimlerini, kat edeceği makamları ve tavırları da içeren bu eserler, kendine has bir üslup ve kurguyla kaleme alınmışlardır.

Bu makaleyle tanıtımını yapmayı düşündüğümüz *Esrâr-ı Garîbe* mesnevisi yukarıda ana hatlarını belirlemeye çalıştığımız dini, tasavvufî, ahlaki mesneviler arasında yer almaktadır.

1. Eserin Müellifi Cemâl Halvetî ve Eserleri

Esrâr-ı Garîbe mesnevisinde müellif kendini Cemâlî mahlası ile tanıtmakta ve kendisinden Dervîş ve Halvetî diye söz etmektedir. Klasik edebiyat tarihinde Cemâlî mahlaslı başka şairler de bulunmaktadır (Ergun: 1936: s. 964-984). Bu şairler içinde XV. yüzyılda yaşamış olan iki Cemâlî bulunmaktadır. Bu şairlerden ilki *Hümâyunnâme* müellifi Karamanlı Cemâlî'dir (Horata: 2013). Ancak şaire ait bilgi veren kaynaklar ve akademik çalışmalarda onun tasavvufu ve Halvetî tarikatıyla ilişkisine dair bir bilgi yer almamaktadır XV. yüzyılda yaşayan ve Cemâlî mahlasını kullanan ikinci şair ise Cemâl-i Halvetî (Çelebi Halife'dir.)

Esrâr-ı Garîbe mesnevisinin müellifi olduğunu düşündüğümüz Cemâl Halvetî, XIII. yüzyılda Harezmi'de ortaya çıkan Halvetiye (Uludağ: 1997: s. 393) tarika-

tinin Cemaliye kolunun (Vicdani, 1338-1340: s. 55) kurucusudur. Kaynaklar, Cemâl Halvetî'nin soyunu Osmanlı Devleti'nde yönetim, ilim, hukuk ve tasavvuf alanında önemli görevlerde bulunmuş olan Cemâlîler (Küçükdağ, 1995: s. s. 10) ailesine ve dayandırmaktadır. Cemâl Halvetî, Cemâlîler ailesinin ilk temsilcisi Cemâleddin Aksarayî'nin soyundan gelmiştir.² Cemâl Halvetî'nin doğum tarihi hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Doğum yeri Aksaray olarak belirtilmektedir. Vicdânî, dedesine nispetle Aksaraylı, babasına nisbetle Karamanlı olmakla birlikte kendisinin Amasya doğumlu olduğunu belirtir (Vicdani, 1338-1340: s. 56). Hulvî, *Lemezât*'ta doğum yerini "Konya Aksaray kasabasında doğduğundan Aksarayî nisbesini almıştır" şeklinde Aksaray olarak belirtir (Tayşi, 1993: s. 427). Bursalı Mehmet Tahir'in (2009: s. 51) *Osmanlı Müellifleri*'nde doğum yeri olarak Amasya'yı göstermesini ise Saadeddin Nüzhet (1936: s. 963), yanlış olarak değerlendirerek doğum yerini Aksaray olarak belirtir. Cemâl Halvetî üzerine yapılan yakın tarihli çalışmalarda doğum yerinin Aksaray olarak belirtilmiştir (Küçükdağ, 1995: s. 11; Alptekin-Sarioğlu, 2013: s. 63; Çakmak, 2000: s. 12). Adı Muhammed (Uludağ, Kara: 1998: s. 706), lakabı Ebu'l Füyuzat Hamidüddin, mahlası "Cemâl-i Halvetî" (Yûsuf b. Yakub, 1290: s. 17), Cemâlî, nisbesi Aksarayî'dir (Tayşi, 2013: s. 427). Şeyh Mehmet Çelebi Cemâlî "Cemâlî", "Cemâl Halîfe" ve "Çelebi Halîfe" diye tanınmıştır (Vicdani, 1338-1340: s. 56; Ergun, 1936: s. 964; Küçükdağ, 1995: s. 10; Alptekin-Sarioğlu, 2013: s. 58; Çakmak, 2000: s. 11).

Cemâl-i Halvetî eğitimine doğum yeri olan Aksaray'da başlamış Konya'da devam etmiş İstanbul'da tamamlamıştır. Medrese eğitimini nerede ve kimlerden aldığı bilgisi kaynaklarda açıkça belirtilmemiştir. Bir süre müderrislik yaptıktan sonra müderrislikte ve zahiri ilimlerde aradığını bulamamış ve arayış içine girmiştir. *Lemezât*'ta ilim tahsilini tamamlayıp müderris olduğu, müderrislik yapmakta iken, bir vecd ve istiğrak haline düşüp, tedris yolunu terk ederek, tasavvuf yoluna sülûk ettiği bahsedilir (Tayşi, 1993: s. 427).

Tasavvuf yolunda ilk eğitimini İstanbul'da Zeyniyye tarikatının o zamanki şeyhi Hacı Halife'den alır (Tayşi, 1993: s. 427). Bununla birlikte o bu tarikatta aradığını bulamaz. Tekrar arayış içine girer. İstanbul'dan çıkarak Karaman'da bulunan Şeyh Alâeddin Halvetî'nin hulefasından Abdullah Halife ile buluşur. Abdullah Halife'nin ölümü üzerine Tokat'ta bulunan Halvetiyye şeyhlerinden Tâhîrzâde'ye bağlanır (Tayşi, 1993: s. 429; Özcan, 1989: s. 284; Uludağ, Kara: 1998: s. 706).

² Yûsuf b. Yakub, *Menâkıb-ı Şerif ve Tarikatnâme-i Pîrân ve Meşâyih-i Tarikat-i Âliyye-i Halvetiyye*, İstanbul, 1290, s. 16; Vicdânî, a.g.e., s. 54; Mahmud Cemâleddin el-Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye ez Lemezât-ı Ulviyye*, (Haz. Mehmet Seyhan Tayşi), Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1993, s. 427; Mecdî Mehmet Efendi, *Hâdikâtü'ş-şakâik*, (Haz. Abdulkadir Özcan), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989, C. 1, s. 284; Küçükdağ, a.g.e., s. 10; Saadeddin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*, C. 3, s. 964; Leyla Alptekin Sarioğlu, *Cemâl-i Halvetî'nin Tasavvufî Mesnevîleri*, İstanbul Üniversitesi SBE Doktora Tezi, İstanbul 2013, s. 60; Muharrem Çakmak, *Cemâl-i Halvetî, Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Düşüncesi ve Cemâliyye Kolu*, Atatürk Üniversitesi, SBE Doktora Tezi, Erzurum 2000, s.13.

Yûsuf b. Yakub'a göre Tâhîrzâde, Çelebî Halîfe'deki manevi kapasiteyi fark ettiğinde "benim seni irşada istidadım yoktur. Seyyid Yahyâ'ya varmak lazımdır" diyerek onu Halvetiyye mürşidi Seyyid Yahyâ Şîrvânî'ye gönderir (Yûsuf b. Yakub, 1290: s. 18). Cemâl Halvetî, Şîrvan'a gitmek üzere yola çıkar. Yol üzerinde Pir Mehmet'i, Erzincan'da ziyaret eder. Pir Mehmet'in, Seyyid Yahyâ artık çok yaşlandı burada kal, yönündeki telkinlerini dinlemeyerek yola devam eder. Bir rivayete göre Erzincan'dan iki konak ötede (Özcan, 1989: s. 285), bir başka rivayette ise Şîrvan'a vardıktan sonra (Yûsuf b. Yakub, 1290: s. 18), Seyyid Yahyâ'nın ölüm haberini alır. Bunun üzerine Çelebi Halife Erzincan'a döner. Pir Mehmet'in yanında bir süre kaldıktan sonra hilafet icazeti alarak Tokat'a gider. Burada tarikat faaliyetlerinde bulunur. 1463'e doğru Amasya'ya irşat için gönderilir (Tayşî, 1993: s. 430; Lamiî, a.g.e., s. 706; Uludağ, Kara: 1998: s. 706; Küçükdağ, 1995: s. 20; Cunbur, 1994: s. 80).

Şehzade Bayezid'in Amasya'da sancakbeyi olduğu tarihlerde Cemâl Halvetî de burada halkı irşatla meşguldür. Amasya'da iken 1474'te şeyhi Pir Mehmed-i Erzincânî'nin ölümü üzerine onun yerine Halvetiye şeyhliğine getirilir (Küçükdağ, 1995: s. 20). Amasya'da görev yaptığı tarihlerde II. Bayezid'le yakınlaşan Cemâl Halvetî, Şehzade Bayezid padişah olarak İstanbul'a geçtikten birkaç yıl sonra Bayezid ve Koca Mustafa Paşa'nın daveti üzerine İstanbul'a geçmiştir. İstanbul'a geçiş tarihi ile ilgili kesin bir bilgiye sahip değiliz. Bu noktada Bayezid'in tahta çıktığı 1481 (Uzunçarşılı, (1988: s. 164) tarihini referans olarak alıp Cemâl Halvetî'nin İstanbul'a gelişini bu tarihten sonrasıyla ilişkilendirebiliriz. Halvetî, *Esrâr-ı Garîbe*'nin temmet kaydında eserini 1484 tarihinde İstanbul'da tamamladığını belirtiyor. Bu doğrultuda şairin İstanbul'a gelişi için en erken tarihin 1481 olduğunu söylemek doğru görünmektedir.

İstanbul halkının yoğun ilgisi ile karşılaşan Halvetî'ye vaaz yapması ve halkı aydınlatması için önce Ayvansaray'da Gül Camii tahsis edilir. Ardından Koca Mustafa Paşa adına yapılan, cami, hamam, medreseden oluşan yapının dergâhına ilk şeyh olarak atanır. Kitabesinde 1486 yılının yapım tarihi olarak belirtildiği (Eyice, 2002: s. 134; Gültekin, 2001: s. 222), Halvetiye'nin Sümbüliye kolunun hânkâhı olarak şöhret kazandığı için halk arasında Sümbül Efendi Camisi olarak bilinen Koca Mustafa Paşa Camii Hânkâhı, İstanbul'daki ilk Halveti tekkesi Cemâl Halvetî de bu dergâhın şeyhi olur.

Cemâl Halvetî dergâhta dokuz yıl halkı irşat faaliyetlerinde bulunmuştur (Yusuf b. Yakub: 1290: s. 22). Ancak bu süre sadece dergâhta geçirdiği süredir. İstanbul'a gelişinin dergâha görevli olarak atanmasından birkaç yıl öncesine dayandığı düşünülürse Cemal Halveti'nin İstanbul'da kalıp Halvetiye'yi yayma süresi 11-12 yıl da olmuş olabilir (Küçükdağ, 1995: s. 28). Halvetî kaynaklarından II. Bayezid'in bu süre içinde iki defa dergâha gelerek şeyhi ziyaret ettiğini öğreniyoruz (Vicdânî, 1338-1340: s. 57; Yûsuf b. Yakub; 1290: s. 23).

H. 902/ M. 1496 yılında İstanbul'da bir taun salgını meydana gelmiştir. "Pa-dışah tarafından veba hastalığına yakalananlara dua etmesi için kırk dervişiyle be-raber hacca gönderilen Çelebi Halife, yerine Sünbül Sinan'ı vekil bırakarak yola çıktı. Yolda Tebük yakınlarında vefat etti. Vefatına. "kad mate şah-ı evliya" (899) cümlesi tarih olarak düşürülmüştür (Tayşi, 1993: s. 302)". Ancak kaynaklarda Cemâl Hal-vetî'nin ölüm tarihi hususunda farklı kayıtlar bulunmaktadır. Vicdânî, ölüm tarihini H. 899/M. 1482 olarak belirtir. *Lemezât*'ta, ölüm tarihi H. 912/ M. 1506-1507 olarak belirtilmiştir. Mecdî, *Şakâyık Tercümesi*'nde tarih belirtilmezken *Sicill-i Osmani*'de (1996: s. 966) H. 887/M. 1482 kaydı yer almaktadır. Bursalı Mehmet Tahir (2009: s. 51) "Kadd-i mâte şâh-ı evliyâ" ifadesindeki H. 899 tarihine ilave olarak *Lemezât*'ta yer alan 1506 tarihini de belirtir. Saadeddin Nüzhet Ergun (1993: s. 967) bütün bu ta-rihlerin sağlamsını yaparak Cemâl Halvetî'nin vefat tarihinin H. 902/ M. 1496 ol-duğunu kabul etmek gerektiğini belirtir. Cemâl Halvetî üzerine yapılan akademik ça-lışmalar da Ergun gibi Cemâl Halvetî'den sonra Sünbül Sinan Efendi'nin dergâha şeyh olarak atandığı H 903/M. 1497-98 tarihini şairin ölüm tarihi olarak kabul etmek gerektiği yönünde görüş belirtmişlerdir (Küçükdağ, 1995: s. 33; Ergun, 1936: s. 967; Alptekin-Sarıoğlu, 2013: s. 63).

Eserleri:

Tasavvuf, tefsir, hadis ve benzeri konularda bildiğimiz 44 eseri olan Cemâl Halvetî, eserlerini dönemin irşat felsefesi gereğince halkı aydınlatmak, İslam dininin hükümlerini öğretmek ve tarikat usullerini benimsetmek amacıyla kaleme almıştır. Eserlerinin büyük çoğunluğu Arapça'dır. Kur'an surelerinin ve ayetlerin şerhleri, ha-dis şerhleri ile tarikat adap ve erkânının anlatıldığı bu eserler çoğunlukla risalelerdir. Türkçe manzum eserleri özellikle tarikat adabı, seyr-i sülük ve nefsin makamları (etvâr-ı kulüb) hakkında bilgi veren mesnevilerden oluşur. Çalışmalarda, *Dîvânçe* olarak adlandırır da Cemâl Halvetî'nin şiirlerinin yer aldığı müstakil bir divanının olup olmadığını bilmiyoruz. Şiirlerinden ilk kez bahseden Saadeddin Nüzhet Ergun (1963: 968), Cemâl Halvetî'nin divanına rastlamadığını fakat mecmualarda bir di-vañçe teşkil edecek kadar şiirlerinin olduğunu belirtir. Farklı kütüphanelerde yer alan mecmualar içerisinde toplam 22 şiirini gördüğünü belirterek bunların bir kısmını ya-yınlamıştır. Müjgan Cunbur, bu şiirlerin sayısının 17 olduğunu belirtir (Cunbur, 1994: 84).

Şaire ait eserlerin sayısı ve içeriği konusundaki bilgiler yer yer hatalı ve tu-tarsızdır. Bazı kaynaklarda ona ait olmayan eserler ona aitmiş gibi gösterilirken, bazı kaynaklarda eserlerinin içerikleri birbirine karıştırılarak yanlış aktarılmıştır.

Bütün bu değerlendirmeleri hataları da göz önüne alınmak kaydıyla şairin eserleri şu şekilde sıralanabilir.³

Manzum Eserleri:

1. Dîvânçe
2. Cevâhirü'l Kulûb
3. Beyân-ı Çengnâme
4. Risale-i Teşrihiyye
5. Risale-i Fakriyye
6. Risale-i Sûfiyye
7. Esrâr-ı Garîbe

Mensur Eserleri:

1. Tercüme-i Risâle-i Etvar-ı Sebâ
2. Tefsîr-i Sûre-i Fâtihâ
3. Tefsîr-i Sûre-i Fâtihâ Tercümesi
4. Risâletü'l-İslâmiyye
5. Kitâbu'n-Nûriyye ve Kevkebü'd-Düriyye
6. Er-Risâletü'l-Kevseriyye fî Beyâni Te'vili Esrâri'l-Kur'ân
7. Te'vilü Hubbullah Re'sü Külli Hâtietin /Te'vilü "Hubbü'd-dünyâ re'sü külli hâtie"
8. Sad Kelîme-i Sıddîk-i Ekber /Şerh-i Sad Kelîme-i Hazret-i Sıddîk-i Ekber
9. Risâle Fî İsmeyni'l-A'zameyn
10. Esrârü'l-Îlâhiyye
11. Envârü'l-Kulûb li-Talebi Ru'yeti'l-mahbûb
12. Risâle-i Nusratiyye
13. Risâletü'r-Rahimiyye
14. Fasl fî âdâbi'z-zikr

³ Bu bölüm hazırlanırken şu kaynaklardan yararlanılmıştır: yazmalar.gov.tr; Leyla Alptekin Sarıoğlu, *Cemâl-i Halvetî'nin Tasavvufî Mesnevîleri*, İstanbul Üniversitesi SBE Doktora Tezi, İstanbul 2013; Muharrem Çakmak, *Cemâl-i Halvetî, Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Düşüncesi ve Cemâliyye Kolu*, Atatürk Üniversitesi, SBE Doktora Tezi, Erzurum 2000.

15. Sirâcü'l-Kulûb
16. Kırk Hadis Te'vili ve Şerhi/Te'vilâtü Erbâ'ine Hadîsen
17. Kırk Kudsî Hadis Te'vili/Şerhu Erbâ'ine Hadîsen Kudsiyyen
18. Risâle fî Beyâni Esrâri'l-Vudûi'z-zahiriyye ve'l-Maneviyye
19. Kırk Nebevî Hadis Şerhi
20. Kitâb-ı Şerhi'l-ebiyât
21. Tefsîr-i Cemâl Halîfe
22. Makale-i Tevsikiyye ve Risâle-i Tevhidiyye
23. Risâle fî Hadîsi "İnnellahe Teâlâ Halaka Âdeme alâ Sûretih
24. Sirâcü's-Sâlikin ve Minhâcü't-Tâlibin
25. Şerh-i Sad Kelîme-i İmâm-ı Ali el-Müsemmâ bi-Zübtetü'l-Esrâr
26. Duâu'l-Vâiz
27. Mirâcü'l-Ervâh fî Kavâidi't-Tabiri
28. Risâle Beyân-ı İl'al Mürîd
29. Hilâfetnâme
30. Tenbihü'l-gâlî fî rü'yeti'n-nebî

Kaynaklarda Adı Geçen Ancak Kütüphanelerde Kayıtlarına Rastlanmayan Eserleri:

1. Risâle fî Beyânü'l Velâyet
2. Şerh-i Beytey er-Rabbu Hak ve'l Abdu Hak
3. Risâle fî beyâni'l-merâtib
4. El-Mezkûr fî-evvel-i Fütûhât-ı Mekkiyye
5. Şerh-i Ebyât (Mübeyyineti'l-Esrâr)
6. Nüzhetü'l-Ezhâr
7. Resâil fî Şerh-i Akvâli Ba'zi'l-Ekâbir
8. Risâletü Esrâri'l Kulûb

1. *Esrâr-ı Garîbe* Hakkında Genel Bilgiler

1.1. Eserin Adı ve Müellif Kaydı:

Müellif eserin adını 984. beyitte *Esrâr-ı Garîbe* olarak belirtmiştir.

Tamâm oldu bu *Esrâr-ı Garîbe*

Ki tâ kuvvet ola *Ebrâr Garîbe* (984)

Eserin hatime bölümünde şair, mahlasını ve lakabını şu şekilde belirtiyor:

Cemâlûñ haqqıçün kim bu **Cemâlî**

Edebsüzdür ki zerre yok kemâlî (975)

Îlâhî kullaruña kıl tecellî

Bu mücrim **Halvetî** ola tesellî (978)

2.2. Yazıldığı Tarih ve Yer

Şair eserini H. 889/ M. 1484 tarihinde İstanbul'da tamamladığını mesnevinin 982 ve 983. beyitlerinde belirtmiştir.

Şu **Koştançaniyye**'de manzûm-ı cârî

Üç ü dört beş göz içre oldu vâri (982)

Sekiz yüz seksen ü toktuzdayiken

Resûlûñ hicreti bil andayiken (983)

2.3. Eserin Vezni

Esrâr-ı Garîbe mesnevisi, Cemâl Halvetî'nin diğer mesnevilerinde de uyguladığı şekilde, iki farklı vezinle yazılmıştır. Ağırlıklı olarak kullanılan vezin remel bahrinin fâilâtün fâilâtün fâilün veznidir. Mesnevi, fâilâtün fâilâtün fâilün vezniyle başlamıştır. 563. beyitte başlayan hikâye mefâilün mefâilün feülün vezniyle yazılmıştır. 606. beyitte tekrar fâilâtün fâilâtün fâilün veznine geçilmiştir. Eser, 677.beyitten itibaren mefâilün mefâilün feülün vezniyle yazılmış ve tamamlanmıştır.

Şairin eserin bütününde vezni başarıyla uyguladığı söylenemez. Ancak, aruz veznini iyi bildiği ve dönemin Türkçesi'nin imkânları dâhilinde en doğru şekilde uygulamaya çalıştığı görülür. Bu çabası, vezni uygularken başvurduğu bir takım teknikler yoluyla ortaya çıkmıştır. Örneğin, açık hece gereken yerlerde tek heceli "iy" seslenme edatını ünsüzü düşürmek yoluyla "i" olarak okuma suretiyle vezindeki açık hece ihtiyacını karşıladığı görülür.

Bu tavrı sen i Dervîş âhir eyle

Yüzi bir özge tavrı zâhir eyle (826)

Şairin aruz vezni uygularken başvurduğu bir başka uygulama, contraction (Timurtaş, 2012: s. 42). (vokal birleşmesi)dir. Metnin yazıldığı XV. yüzyıl edebi metinlerinde yaygın olarak uygulanan bu teknik vokalle biten bir kelimedenden sonra vokalle başlayan bir kelime veya ek geldiği zaman vokallerden birinin düşerek iki kelimenin birleşmesi hadisesidir. Şair, bu uygulamayı metin içerisinde harekeleyerek işaret etmiştir.

Ṭavr-ı ḳalbũñ her biri bir bāb ola

Nāzırunuñ gönl'anuñla tāb ola (184)

2.4. Beyit Sayısı

Esrâr-ı Garîbe mesnevisi 993 beyittir. Beyit sayısını lafzen gösteren bir beyit veya ifade bulunmamaktadır.

2.5. Eserin Düzenlenişi ve Muhtevası

Eser, klasik mesnevi tertibine uygun bir şekilde, tevhit, münacat, nat, dört halife ve ehl-i beyt övgüsü, eserin sunulduğu kişiye övgü ve âgâz-ı kitab bölümleri ile başlamaktadır. Asıl konunun ele alındığı bölüm, etvâr-ı seba denilen, nefsin yedi makamı hakkında bilgi verir. Bu bölümde nefsin eğitimi yolunda kat edilecek yedi aşama tavrı veya makam olarak adlandırılan bölümler halinde anlatılmıştır. İlk beş başlık “tavır” son iki başlık “makam” olarak adlandırılmıştır. Başlıklar Farsça’dır. Her bölümün ardından o bölümde anlatılan makamı veya tavrı izah eden bir hikâye yer almaktadır. Bu bölümlerin ardından yine nefsin yedi merhalesinin temsil yoluyla anlatıldığı bölüm yer alır. “Temsilât-ı etvâr-ı kulüb” başlıklı bir girişle başlayan bu bölümde sırasıyla her makam bir peygambere teşbih edilerek temsiller yoluyla bir anlatım sergilenmiştir.

Şair, hatime bölümünde okuyup dinleyenlerden dua almak isteğini, eserin yazılış tarihini, yerini ve bundan sonra yazmayı düşündüğü *Ebrâr-ı Garîbe* mesnevinin bilgisini vererek eseri tamamlamıştır.

Esrâr-ı Garîbe, İslam’ın temel hükümleri çerçevesinde nefsin makamları hakkında bilgi vermek amacıyla kaleme alınmıştır. Asıl konunun ele alındığı bölümde nefsin her mertebesi “tavır” olarak adlandırılmış ve o tavrın kişide yaşatacağı psikolojik hal ve değişim ayrıntılı olarak izah edilmiştir.

Yedi tavrın izahı ve ardından anlatılan hikâyeler ile hikâyelerin tevilleri böylece tamamlanır. Ardından kalbin yedi tavrının yedi temsille anlatıldığı “Temsilât-ı Etvar-ı Kulüb” başlıklı bölüm yer alır. Nefsin her bir makamı sırasıyla Hz. Adem, Hz. Nuh, Hz. İsa, Hz. İdris, Hz. Yahya, Hz. Musa ve Hz. Muhammed’le temsil edilerek anlatılır. Ulûhiyet kavramı ve Allah’ın tevhidî ile isimlerinin izahı, Hz. Muhammed övgüsü ve sevgisi ile diğer peygamberlere dair anlatımlar, ehl-i beyt sevgisi ile iman, ibadet ve ahlak eserde izah edilen diğer konulardır.

Eserde, İslam dininin iman, inanç ve ibadet usulleri üzerine inşa edilmiş bir tasavvuf anlayışı dikkat çekmektedir. Nefsin makamlarının anlatıldığı yedi tavır yani yedi bölümün her birinin ardından İsra Suresi 70-71. ayetlerinin bir bölümü aktarılmıştır. Bu doğrultuda *Esrâr-ı Garîbe* mesnevisinin, “Andolsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık. Onları karada ve denizde taşıdık. Kendilerini en güzel ve temiz şeylerden rızıklandırdık ve onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık.” İsra, 70⁴ ve “Bütün insanları kendi önderleriyle birlikte çağıracağımız günü hatırla. (O gün) her kime kitabı sağından verilirse işte onlar kitaplarını okurlar ve kıl kadar haksızlığa uğratılmazlar.” İsra, 71.⁵ ayetlerinin şerhi olduğu söylenebilir. Şair eserde, İslam dini ve Kuran merkezli bir anlatım tercih etmiş Kuran ayetlerinin şerhlerini ve izahını ise tasavvuf kavramlarıyla yapmıştır. Eser, Hadîd Suresi'nin 29. ayeti olan “Lütfun Allah'ın elinde olduğunu, onu dilediği kimseye vereceğini bilsinler. Allah büyük lütuf sahibidir.” Hadid 29⁶ ifadesi ile tamamlanmıştır.

2.6. Dil ve Anlatım Özellikleri

Esrâr-ı Garîbe'de çoğunlukla tasavvufi bir terminoloji kullanan Cemâl Halvetî, Türk Dili'ni sade ve etkili bir şekilde kullanmış yer yer arkaik formları da tercih etmiştir. Eserde genel olarak Eski Anadolu Türkçesi'nin şekil özellikleri dikkat çekmektedir. Şairin dili kullanırken tercih ettiği bu sadelik söyleyişine de yansımıştır. Eserde halk söyleyişlerini, atasözleri ve deyimleri fazla kullanmayarak söylemek istediğini doğrudan anlatma yolunu tercih etmiştir. Eserin dili günlük konuşma diline yakın ve oldukça sadedir. Şair, eserini eserin yazıldığı dönemin okuyucusunun, en azından tarikat çevrelerinin, rahatça anlayabileceği bir sadelikle yazmaya gayret etmiş, izah edilmesi gereken konuları hikayeler, temsiller ve teviller yoluyla açıklama, örneklendirme ve Kur'an ayetleri ve hadislerle göndermelerde bulunarak delillendirme teknikleriyle aktarmayı tercih etmiştir.

2.7. Nüsha Tavsifi

Esrâr-ı Garîbe mesnevisinin şimdilik bilinen tek nüshası Kastamonu İl Halk Kütüphanesi 37 Hk 145/1 numarada 1b-41a yaprakları arasında yer almaktadır.

180x30-120x85 mm., 13.st., harekeli güzel nesih hat, bölüm başlıkları kırmızı, ince âbâdî kağıt. Sırtı ve sertabı siyah deri, miklebli, satıhı ebru kağıt kaplı cilt. Şaban 889'da İstanbul'da nazmedilmiştir. 1a'da el-hac Hasan Huzurî'ye ait vakıf kaydı yer almaktadır. Numaniye medresesinden devredilmiştir.

Başı:

Hamd şükür olsun aña kim her vücūd

Anuñiledir aña ider sücūd

⁴ İsra, 17/70.

⁵ İsra, 17/71.

⁶ Hadîd, 57/29.

Sonu:

Bu sırra fazl-ı Hâk ile irilür
Gülinden dest-i kudretle dirilür

Sonuç

Cemâl Halvetî, XV. yüzyılda yaşamış mutasavvıf şairlerden biridir. Şairin varlığını bildiğimiz ve daha önce akademik bir çalışma ile yayınlanan beş mesnevisi bulunmaktadır. Bu mesneviler ile konu, üslup, vezni kullanış, dil ve anlatım teknikleri vd. özellikler itibariyle benzerliği tespit edilen ve bu çalışmayla ilk kez tanıtılan *Esrâr-ı Garîbe* isimli bir mesnevisi daha bulunmaktadır. 993 beyitlik bu mesnevîde şair diğer eserlerinde olduğu gibi etvâr-ı seb'a (nefsin yedi makamı) hakkında bilgi vermiştir. Eserde genel olarak halkın anlayacağı sade bir Türkçe tercih edildiği ve iki farklı vezin kullanıldığı görülmektedir.

Bu çalışmada Cemâl Halvetî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilerek şimdilik bilinen tek nüshası Katamonu İl Halk Kütüphanesi'nde yer alan *Esrâr-ı Garîbe* mesnevisinin tanıtımı ve genel bir değerlendirmesi yapılmıştır.

Kaynakça

- Alptekin Sarioğlu, Leyla. (2013). *Cemâl-i Halvetî'nin Tasavvufî Mesnevîleri*. SBE Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Bursalı Mehmet Tahir. (2009). *Osmanlı Müellifleri*. Ankara: .Bizim Büro Basımevi.
- Cunbur, Müjgan. (1994). “Çelebi Halife Cemâl-i Halvetî Hayatı ve Eserleri”, Aksaray ve Cemâleddin-i Aksarayî Sempozyumu. 22-23-24 Ekim 1993, İstanbul: Aksarayî Vakfı Yayınları.
- Çakmak, Muharrem. (2000). *Cemâl-i Halvetî, Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Düşüncesi ve Cemâliyye Kolu*, SBE Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Çelebioğlu, Amil. (1999). *Türk Edebiyatında Mesnevi (XV. YY'a kadar)*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Gültekin, Ahmet Nezih. (2001). *Ayvansarayî Hüseyin Efendi, Hâdikâtü'l-Cevâmî*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Ergun, Saadettin Nüzhet. (1936). *Türk Şairleri*, 3. C.
- Eyice, Semavi. (2002). “Koca Mustafa Camii ve Külliyesi”, DİA, C.26, İstanbul.
- Horata, Osman. (2013). “Cemâli, Bâyezid”, <http://www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com>, (erişim tarihi: 16. 10. 2018).
- Kara, Mustafa. (2014). *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Sır Yayınları,

- Kartal, Ahmet. (2014). *Doğunun Uzun Hikayesi*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları.
- Küçükdağ, Yûsuf. (1995). *II. Bâyezid, Yavuz ve Kânunî Devirlerinde Cemâlî Ailesi*. İstanbul: Aksarayî Vakfı Yayınları.
- Levend, Agah Sırrı. (1963). "Ümmet Çağında Ahlak Kitaplarımız". TDAY Bellekten, S. 11.
- Levend, Agâh Sırrı. (1972). "Dinî Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri". TDAY Bellekten S. 20.
- Mehmet, Süreyya. (1996). *Sicill-i Osmanî, 3. C.*, (Haz. Nuri Akbayır), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Özcan, Abdulkadir. (1989). *Mecdî Mehmet Efendi, Hâdikâtü'ş-şakâik*. İstanbul: Çağrı Yayınları,
- Öngören, Reşat. (2011). "Tasavvuf". DİA, C. 40, İstanbul.
- Tayşi, Mehmet Serhan. (1993). "Cemâl-i Halvetî". DİA, C.7, İstanbul.
- Tayşi, Mehmet Seyhan. (1993). Mahmud Cemâleddin el-Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye ez Lemezât-ı Ulviyye*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.
- Timurtaş, Faruk Kadri. (2012). *Eski Türkiye Türkçesi*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Uludağ, Süleyman. (1997). "Halvetiyye". DİA, C. 15, İstanbul.
- Uludağ, Süleyman; Kara, Mustafa. (1998). *Lamiî Çelebi, Abdurrahman Câmî, Nefahâtü'l-Üns Tercüme ve Şerhi*. İstanbul: Marifet Yayınları.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. (1988). *Osmanlı Tarihi. 2. C.* İstanbul: TTK Yayınları.
- Ünver, İsmail. (1986). "Mesnevi". *Türk Dili Dergisi Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)*, Ankara.
- Vicdânî, Sadık. (1338-1340). *Tomâr-ı Turûk-ı Âliye*. İstanbul: Dârü'l-Hilâfetü'l-Âliye Matbaası.
- Yeniterzi, Emine. (2007). "Anadolu Türk Edebiyatında Ahlaki Mesneviler". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 5, S. 10.
- Yûsuf b. Yakub. (1290). *Menâkıb-ı Şerîf ve Tarikatnâme-i Pîrân ve Meşâyih-i Tarikat-i Âliyye-i Halvetiyye*. İstanbul.
- <http://kuran.diyanet.gov.tr>. (erişim tarihi: 22. 09. 2018).
- <http://www.yazmalar.gov.tr>. (erişim tarihi: 05. 09. 2018).